

ВОҚЕАБАНД ШЕЪРЛАРДА ЗАМОН ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7853510>

Қайрат Анарбаевич Мамбеталиев

Чирчиқ давлат педагогика университети

Бошланғич таълим факультети

Ўқитувчиси, н.ф.ф.д (PhD)

Аннотация: Мақолада воқеабанд шеърларда замон талқинига мос равишда айталган шеърлар тўғрисида.

Аннотация: В статье речь идет о стихах, написанных в соответствии с трактовкой времени в событийных стихах.

Annotation: The article deals with verses written in accordance with the interpretation of time in event verses.

Калит сўзлар: адабиёт, шеърят, шоир, шеър, файласуф, виқор, ижод.

Ключевые слова: литература, поэзия, поэт, поэма, философ, достоинство, творчество.

Keywords: literature, poetry, poet, poem, philosopher, dignity, creativity.

Ҳар қандай шеърий асар қандайдир воқеликка асосланади. У хоҳ замонавий, хоҳ модернистик, хоҳ ижтимоий, хоҳ исломий бўлсин бирор воқеликни ўзида акс эттиради. Айни шу жиҳатлари билан ижодкор кўнгил кўзи орқали олам ва одамни тадқиқ қилади. У фасллар ўзгариши билан боғлиқ бирор бир ишми ёки ўша жараёнда шоирнинг руҳий-фалсафий кайфияти акс этади, воқеликни ўз ички оламида идроклайди. Кўпинча ҳаётнинг мураккаб томонлари шоирга тинчлик бермайди. Шу маънода, ўзбек ва қозоқ шеърлятида воқелик икки хил тарзда рўй беради: биринчиси, тарих саҳнасида бўлиб ўтган реал ҳаёт манзаралар, иккинчиси ўша давр руҳини ўз ботинида, қалбида англаган замон манзараси. Мана шу жараён ижодкорни руҳан ўстиради. Воқелик ҳақида насрий асарларга қараганда, шеърий асарда оний бир тарзда рўй берадиган кайфият манзаралари тушунилади. Демак, XX аср ибтидосидан бошланган ижтимоий-сиёсий муҳит, руҳий-маънавий ўзгаришлар ҳамма шоирларни замон элагидан бир-бир ўтказди. Баъзан ўзи яшаган даврда ҳам бирор тилга олинмай бу ҳаёт саҳнаси билан хайрлашган қанчадан-қанча шоирлар ўтди. Бизни қувонтирадиган жиҳати шуки, ҳар бир ижодкорнинг ўз ҳаёт принципи бўлади. Бу принципга ҳамма ҳам тўла тўқис эришиши қийин масала. Шунини қайд этиш лозимки, ҳаёт бир маромда давом этмайди. Замон руҳиятидаги синовдан ўтган шоирлар асарлари яшовчандир. Бу яшовчанлик 60-йилар билан 70-80 йилларни солиштириб кўрганимизда ҳам яққол кўзга ташланади. Ўзбек ва қозоқ

шеърини мавзу-мундарижаси билан давр ва замон нуқтаи назаридан таҳлил қилганимизда масала моҳияти янада ойдинлашади:

Жимирлайди сувлар сайҳонда, Топилмайди кўнгилга овунч. Виқорингиз мени пайҳонлар, Юрагимни чўқийди соғинч.

Сочим шамол арғимчоқ қилар,

Сувга ташлар ой кўзгусини. Ой-кўзгуга қарайман беҳол Сездирмасман дил сезгисини. Дардларимни оқизиб кетар Анҳор – менинг эски танишим. Қай гўшада бўзлаб чиқаркан

Дардкаши йўқ ёлғиз болишлар.

Шоирни қўлига қалам олиб шеър ёзишга ундаган асосий воқелик – соғинч! Агар шоир ўз маҳбубини, муҳаббатини шу қадар интиқ бўлиб соғинмаганида бундай воқелик манзарасини чиройли ташбеҳларда тасвирламаган бўларди. Шеърга эътибор берамиз: муҳаббатининг Виқори – пайҳон этаётиллаётган қалб эгаси ўзи соғинч билан тамомила ёлғиз ҳасратдошга муҳтож. Ўшандай бўлса ҳам муҳаббати уни ҳар қандай азобдан холи кўради. Шу қадар ўхшатишларни тизгинлаштирганки, энди у ҳар бир мисрада соғинчни даражаларини, унга ҳабиб бўладиган табиат инжиқликларини ҳам ҳаққоний ифодалай олганлигидадир. Мана шу воқеабанд шеърни замонга муносабати, айни у ошиқдир. У шу даражада соғинганлигини атрофдаги одамларга сездирмасликни биринчи юмуши деб билади. Бироқ “Анҳор – менинг эски танишим” мисраси ошиқ аввал ҳам шундай кўйга тушган. У шундай соғиниб, маҳбубини анҳорга айтиб берганки, сувлар ҳам оқизиб кетган. Мана шу қалб севгиси шоирни руҳан ўстирмоқда. Бадийлик модусига қарайдиган бўлсак, Ўктамой воқеликни рўй-рост ифодаламақда. У кимни шу қадар ичикиб соғинади. Ўқувчидан сир тутадик, “Дардкаши йўқ ёлғиз болишлар” эгасини ҳаммадан рашк ҳам қилади. Ҳаммадан қизғониб яшашда давом этади. Шунини қайд этиш лозимки, бадий макон ва замон шеърда фасл ва кайфият манзаралари билан уйғунлик касб этади. Бу уйғунлик ҳар бир ижодкорда ҳар хил кечадиган руҳий-ижтимоий жараён эканлиги аёнлашади.

Мунаққид ва ёзувчи Н.Эшонқул қад этишича: “Ижод илоҳиятни, олам ва одам уйғунлигини, яхлитлигини англаш ва унга интилишдан туғилади. Бу англаш оғриқ, гоҳида шайдолик, гоҳида тақлид, интилиш, соғиниш қўмсаш шаклида намоён бўлади. Қай шаклда намоён бўлмасин, чинакам саънат асари, чинаккас ижод намунаси инсонни Яратганга - олам ва одам яхлитлигига, одам ва олам бирлашган ва кейин ажрашган нуқтага бошлаб бораверади. Ижод йўли – Яратганни ҳис этиш ва унга интилиш, унинг йўлидаги майқдир. Бу фикримнинг динлар тавсия қилган ибодатга алоқаси йўқ. Ижод илоҳиятни ботинан ҳис қилган ва ҳис қилганларни бошқаларга айтиш эҳтиёжи”. Мана шу ҳаққоний мезон ўзбек ва қозоқ шеърини вакилларида яққол кўзга ташланади. Улар давр ва замон чиғириқларидан омон ўтиб, ўзлари талпинган идеалларни куйлашни

хаёт аъмолига айлангандилар. Шунингдек, воқелик замирига катта умум инсоний масалаларни ҳам бирлаштиришга эришдилар. Чунки жаҳонга юз очаган ҳар икки халқ шеъриятида одам табиатидаги ўзгаришлар акс-садоси янгради. Иккита жаҳон уриши, ундан кейинги қайта қуриш, истиқлол йилларидаги ўтиш даври машаққатлари ҳар бир миллат вакили қалбида қайсидир маънода ўз жароҳатини, муҳрини босгани ҳақиқат. Инсон ўзида бор нарсани изламайди. Ўзида йўқ нарсаларга маҳлиёлик ва унга талпиниш, ҳар қандай ижодкорни ҳайратини оширади. Бу эса ўзликни англашга кенг йўл очишга замин яратади. Проф. Н.Раҳимжонов ёзишича: “Кейинги йиллар бадиий тафаккуридаги сифат ўзгаришлари нафақат XX аср классикаси, шунингдек, Шарқ ва Ғарб, Латин Америкаси, япон, ҳинд, инглиз ва ҳақозо бадиий-эстетик тажрибаларидан озиқланишда ҳам зуҳур топаётир. Сиёсатлашмаган, мафкуравий манфаатдорликдан холи кўнгил шеърияти унинг устивор хусусияти бўлиб қолди. Эзгулик, гўзаллик, адолат принципларига асосланган классик поэзиямизда шаклланган умуминсоний гуманистик ғоялар ҳозирги шеъриятимизнинг бадиий ифода воситаларини кенгайтирмоқда. Ижтимоий-ахлоқий масалаларни бадиий ўзгартиришга асқотяпти, классик адабиётимизда вужудга келган ҳаётбахш ғоялар тизими ўзликни англашда, онг-шуурларни ўстиришда, олам ва одам сир-синаотларини тушунишда, тушунтиришда катта ёрдам бермоқда”. Дарҳақиқат, айна шу жиҳатлар ўзбек ва қозоқ шеъриятида ижтимоий-психологик жараёнларни уйғунлашувига имкон туғдирди. Дунёда бўлаётган ўсиш-ўзгаришлар, глобал олам муаммолари, “кўнгилга қаратилган нола-ю, изтироблар” шахсийлашувга олиб келди. Ижодкор эндиликда ҳамма учун, ҳамма ўқисб, роҳатланиши учун шеър ёзмайди. У тафаккурни ўстирмоққа интилади. Тафаккурнинг қатламларида рўй берадиган ижтимоий-руҳий ўзгаришлар айна шу мақсадда шеър бўлиб яратилади.

Қозоқ шоири ёш ва талант эгаси Муратхан Шокан қаламига мансуб “Куз ёмғири” шеърига эътибор қаратганмизда худди Ўктамой каби муҳаббатга – катта умид билан исм беради. Уни шу қадар улуғлаб, бошқалардан асраб-авайлайди. Шунини қайд этиш лозимки, ҳаётда ҳамма ўзининг истак-иродаси, орзу-умидлари билан яшайди. Мана шу жиҳатлар ҳар бир ижодкорга алоҳида самимият таҳфа қилади:

Куз ёмғири эзиб ёғар тун бўйи, Ғамгин боққа ким ҳам қўяди кўнгил?
Атрофдаги майдалардан чарчадим, Муҳаббатга қарайдилар еп-енгил.

Муратхан Шоканнинг шеърида юқоридаги мулоҳазаларимиз ўз ифодасини топган. Айниқса, кўнгилга – ўз ботинига теран назар ташлаган шоир “атрофдаги майда доамлардан чарчаш билади ва муҳаббатга енгил қарамасликни” бошқалардан ҳам интиқ кутади. Бу пайтда диққат – кўнгилга туташади. Шоир айна шу кўнгил кўзи орқали одамларга баҳо беришни маъқул кўради. Бу каби ташбеҳлар, воқеабанд шеърлар Ш.Раҳмонда ҳам, Айгерим Тажи, Ў.Сулаймон,

Г.Бегим изланишларида жуда кўпчиликни қамрайди. Шеър – асл руҳий кечинма. У ўша кечинмадаги воқеликнинг суратинигина чизади, холос:

Хазонрезги...япроқ узилар – ўлар,

Афсус-афсус нафас олмай узилар. Узуқ-юлуқ йўллар ётар дашт узра, Кўҳна афсоналар айтади улар.

Хазонрезги кузнинг интиҳоси. У шу интиҳонинг товушини теран ҳис қилган шоирдир. Шоир муҳаббатнинг хазон бўлиб, бир бахти очилмасдан нобуд бўлишига қийслайди. Ҳар бир йўлни афсона айтгувчи ровий дея баҳолайди. Бундай ўт орасида ёнган ошқларгина ана шу мазмунни ўзида англатади. Кўнгилнинг олами кенг деган хулосага келиши ҳам табиий чиққан.

Ҳар ён ғийбат – муҳаббатнинг гўриндай, Гўр қазишга чевармиз биз эринмай. Кўкда турар булут ичра тўлин ой – Совуққотган қизнинг рангпар лабиндай.

Кўнгил шеъриятида воқеабандлик фикр юритаётган инсон учун осон. Агар у шоирнинг поэтик оламига кириб боролмаса, ундан нимадир кутиш амримаҳол. Шунинг қайд этиш лозим, Муратхан Шокан ижодининг бош концепцияси атрофдаги одамлар муносабатининг зиддини куйлайди. Айни шу зиддият – соф ва беғубор муҳаббатни олқишлайди. Жамият сизни тушуниши учун унга мослашиш зарур. Агар мослашиш муҳим бўлмаса – ҳақиқий ижод намоён бўлади. Мана шу шеърда ҳам лирик қаҳрамоннинг хоҳиш-истаги одамларни опк ва самимий ишқнинг нима эканлигини уқтиришдан иборат. Глобал дунёда севги-муҳаббатнинг қадри анча тушди. Бу тараққий этаётган давлатлар тимсолида ҳам яққол билиш мумкин. Агар шоир ўзи истаганчалик каби умидларига, орзуларига етмаса, юз фоиз диққатини кўнгилга қаратади. У ўша кўнгил билан иш тутади. Бадиий замон ва бадиий макон бадиий образнинг муҳим тавсифи бўлиб, бадиий воқеликни яхлит қабул қилишни таъминлайди ва асар композициясини ташкиллайди. Сўз санъати динамик (пластик санъат турларидан фарқи ўлароқ) ўсиб боровчи, вақтинчалик санъат гуруҳига мансубдир. Бироқ адабий-бадиий образ матндаги воқеаларнинг кетма-кетлигига қараб, шаклан замон бўйлаб кенгайиб боради. Ўз мазмунига кўра оламнинг маконий-замоний картинасини унинг рамзий-мафкуравий, қадриятга оид йўналишда ифодалайди". Бадиий маконнинг шакллари, шеър билан боғлиқ қирралари ниҳоятда кўп. Масалан, бирор ижтимоий тузум қуласа, ўрнига бошқа бир мафкура пайдо бўлади. Айни шу инқироз адабиётда катта стереотипларнинг юзага келишига катта замин бўлиб топилади. Эсланг, шу чоққача нималар бўлмади, дейсиз? Ҳақиқий талант қалбидан яаралган эзгу ва умрбоқий сатрлар қолмадими? Мана шу ерда кўп сирлар очилади. Ўзбек ва қозоқ шеъриятидаги ҳам мазмунан, ҳам шаклан, ҳам ҳам услубан тураф хил шеърлар моҳиятида айни шу жиҳатларга жавоб топиш мумкин. Шеърнинг кейинги мисраларига эътибор берганимизда шоир истаклари янада жилваланади:

Ёмғир ёғар стилар сабру тоқат, Кўчаларнинг кўзларида сўнди нур.
Ёздагидай олисларга интилиб, Капалаклар учмоқ истар барибир.

Куз ёмғири эзиб ёғар тун бўйи, Боғнинг оҳин тинглар энди қай кўнгил?
Атрофдаги майдаларга қарайман, Муҳаббатга қарайдилар еп-енгил.

Муҳаббатнинг товуши, ёмғир шоир руҳиятининг ҳақиқий ҳамроҳидир.
Айни шу қисматнинг шоир талқинида очиқланиши унга олам-олам завқ
улашади. Чунки шоир ҳар бир вазиятдан ўртанади. Воқелишк макон ва
замоннинг – ёмғир ва ёлғизлик чегарасида рўй беради. Бу чегарани шоирнинг
кўнгил кўзидан бошқа ҳеч ким сезмайди. Айни шу жараёнда ҳар бир эпизодни
даражалаб, асолаб боради.

Фойдаланилган адабиётлар тизими:

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики: Исследования разных лет. – Москва: Художественная литература, 1975. – 502 с.
2. Белинский В.Г. Адабий орзулар. Тошкент. 1987. - Б.220.
3. Болтабоев Ҳ. Шарқ мумтоз поэтикаси манбалари. Биринчи китоб. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. - Б.426.
4. Жўрақулов Узоқ. Назарий поэтика масалалари. Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент, 2015. - Б.353.
5. Ташпулатович, Қ. Н., & Рустемов, А. Т. (2023). ТОЛЕРАНТЛИК ТУШУНЧАСИ КЕЛИБ ЧИҚИШИНING НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ. Conferencea, 64-66.
6. Rustemov, A. T. (2022). XALQ OGZAKI IJODI HAQIDA BIROR SOZ. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 159-160.
7. Rustemov, A. T. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TARBIYALASHDA FOLKLOR. Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies, 1(1), 157-158.
8. Rustemov, A. T. (2022). Methodology of Education of Children in Preschool Educational Institutions. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 12, 3-4.
9. Калдыбаева, Д. О. (2022). Постмодернист или неореалист, о творчестве А. Слаповского. Academic research in educational sciences, 3(3), 926-932.
10. Калдыбаева, Д. О., & Каландарова, А. В. (2021). Тестирование как инновационный метод преподавания русского языка как иностранного. Academic research in educational sciences, 2(12), 929-935.
11. Калдыбаева, Д. О. (2021). Реализм в современной русской литературе. Academic research in educational sciences, 2(12), 942-945.

12. Калдыбаева, Д. О., & Каландарова, А. (2021). Преподавание и оценка новаторства. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 2), 491-495.
13. Калдыбаева, Д. О. (2021). Методы и технологии обучения. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1379-1385.
14. Abdiyeva, G. B., Qarshiboyeva, X. K. (2022). Dars jarayonlarida pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali ixtirochilikka oid kompetensiyalarini shakllantirish. *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy And Culture*, 2(1), 91-94.
15. Арсланова, Г. Д., Панкина, М. С. (2023). Воспитание национальных и общечеловеческих ценностей у младших школьников. *Муаллим илмий журнали*, 1(3), 409-413.
16. Арсланова, Г. Д.; Сытина, Н. В. (2023). Инклюзивное обучение в начальном образовании. *Муаллим илмий журнали*, 1(3), 409-413.
17. Tashpulatova, D. M. (2022). Boshlang 'ich ta'limning tashkiliy hujjatlari. *Academic research in educational sciences*, 3(9), 342-347.
18. Ташпулатова, Д. М. (2021). Бошланғич синф ўқувчиларини таълимнинг кейинги босқичларига тайёрлаш. *МУҒАЛЛИМ*, 6(12), 78-80.
19. Tashpulatova, D. M. (2021). Primary School Teachers Professiogram. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(05), 11-15.
20. Жабборова, О. М., & Ташпулатова, Д. М. (2021). Бошланғич таълим методикаси. *Экономика и социум*, (10 (89)), 1358-1360.
21. Ташмухамедова, Г. Х. (2022). Адаптация детей с ограниченными возможностями в современном обществе. *Innovative developments and research in education*, 1(12), 335-339.